

Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Ξενηλασία ή ισοτέλεια: ένας αιώνας μετά*

Γιώργος Παπαναστασίου

(Πανηγυρική ομιλία της Εναρκτήριας Συνεδρίας του 8^{ου} Συνεδρίου)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος του κειμένου είναι να παρουσιάσει το περίφημο έργο του Μ. Τριανταφυλλίδη, *Ξενηλασία ή ισοτέλεια; Μελέτη περί των δανείων της νέας ελληνικής*, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1905. Οι απόψεις που εκφράζονται σε αυτό διατηρούν την επικαιρότητά τους, καθώς και σήμερα ακούμε φωνές που υποστηρίζουν την αποβολή των ξένων λέξεων από την ελληνική γλώσσα. Παρουσιάζονται οι ιδεολογικές πλευρές αυτής της τάσης, με το αυτονόητο συμπέρασμα ότι αποβολή των ξένων λέξεων από την οποιαδήποτε γλώσσα σημαίνει άρνηση της ιστορίας του λαού που την ομιλεί.

Manolis Triandaphyllidis, *Xenilasia or isoteleia: one hundred years later*

Georgios Papanastassiou

ABSTRACT

This paper aims at presenting Triandaphyllidis' famous work *Xenilasia or isoteleia, A study on the loans of Modern Greek*, published in 1905. The ideas expressed in it are still relevant, because we keep hearing voices in favour of the expulsion of foreign words from the Greek language. The ideological aspect of this trend is also presented, with the obvious conclusion that the expulsion of foreign words from any language entails the negation of its speakers' history.

0 Εισαγωγή

Στόχος της συνεισφοράς¹ μου στο 8ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ορολογίας, το οποίο είναι αφιερωμένο στον Μ. Τριανταφυλλίδη, δεν είναι βεβαίως να παρουσιάσω το σύνολο της επιστημονικής του προσφοράς, η οποία βρίσκεται συγκεντρωμένη στους οκτώ

¹ Ευχαριστώ θερμά τον Πρόεδρο της Ελληνικής Εταιρείας Ορολογίας κ. Κ. Βαλεοντή και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Εταιρείας Ορολογίας για την πρόσκληση που μου απηύθυναν να εκφωνήσω την κεντρική ομιλία του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου της Εταιρείας. Μεταφέρω, επίσης, τις θερμές ευχαριστίες του Διοικητικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, του γνωστού Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη, για το γεγονός ότι το 8ο Συνέδριο της Εταιρείας είναι αφιερωμένο στον μεγάλο Έλληνα γλωσσολόγο.

ογκώδεις τόμους των *Απάντων* του και σε άλλα μεμονωμένα έργα, όπως η *Νεοελληνική Γραμματική της δημοτικής* ή τα *Οικογενειακά μας ονόματα*. Στο παρόν κείμενο θα αναφερθώ² ειδικά στην περίφημη *Ξενηλασία ή ιστοτέλεια; Μελέτη περί των ξένων λέξεων της νέας ελληνικής*, και η επιλογή μου αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι, παρά τις ιδιαίτερες συνθήκες που ίσχυαν κατά την εποχή της συγγραφής της, η εκτενής αυτή μελέτη παραμένει επίκαιρη, καθώς τα ιδεολογήματα που οδήγησαν τον Τριανταφυλλίδη στη σύνταξή της δεν έχουν εκλείψει ακόμη και σήμερα.

1 Η *Ξενηλασία ή ιστοτέλεια* του Μ. Τριανταφυλλίδη

Η *Ξενηλασία ή ιστοτέλεια* γράφεται δεκαεπτά χρόνια μετά *Το ταξίδι μου*, του Γ. Ψυχάρη (1888), και έξι χρόνια πριν από τη συνταγματική καθιέρωση της καθαρεύουσας³ ως επίσημης γλώσσας του κράτους (1911), μέσα σε ένα πλαίσιο όπου το γλωσσικό ζήτημα βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής, κοινωνικής και πνευματικής-πολιτιστικής ζωής του τόπου. Επίσης, σε μια εποχή κατά την οποία στην ελληνική γλωσσολογική επιστήμη κυριαρχεί η φυσιογνωμία του καθηγητή Γεωργίου Χατζιδάκι, ο οποίος, αν και παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη δημιουργία έντονου ενδιαφέροντος για τη μελέτη της δημώδους γλώσσας, είναι υπέρμαχος της καθαρεύουσας. Το πρώτο αυτό έργο του Τριανταφυλλίδη, που κυκλοφορεί όταν ο ίδιος είναι μόλις 22 ετών, εντυπωσιάζει με την πληρότητά του, προδίδοντας τη γνώση της ιστορίας της ελληνικής και την καθαρότητα της γλωσσολογικής σκέψης του συγγραφέα. Αλλά και την καθαρή ματιά με την οποία αντικρίζει τα πράγματα ένας νεαρός επιστήμονας, απόφοιτος ενός συντηρητικού πανεπιστημίου, και μαθητής του Χατζιδάκι.

1.1 Ορισμός των δανείων

Ήδη στην Εισαγωγή ο Τριανταφυλλίδης δηλώνει ότι «θα διαλάβωμεν περί των ξένων λέξεων, αι οποίαι καθ' εκάστην εμφανίζονται εις την λαλουμένην, εν μέρει περιτταί, εν μέρει αναγκαίαι, και αι οποίαι και εις το μέλλον, ας το ελπίσωμεν, δεν θα παύσουν να μας επισκέπτονται μαζί με τον πολιτισμόν».⁴ Η ευχή αυτή του Τριανταφυλλίδη αφενός ξεκαθαρίζει από την αρχή τη στάση του απέναντι στον λεξιλογικό δανεισμό και αφετέρου

² Άλλα κείμενα του Τριανταφυλλίδη που αναφέρονται στο λεξιλόγιο είναι η ολοκληρωμένη μορφή της διατριβής του *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur* (1909) και τα άρθρα του «Τα “ντόρικα” της Ευρυτανίας. Συμβολή στα ελληνικά “μαστόρικα”» (1915) και «Ελληνικές συνθηματικές γλώσσες» (1953): σε αυτά μπορούν να προστεθούν βέβαια τα ποικίλα δημοσιεύματά του που αφορούν την ορθογραφία.

³ Βλ., μεταξύ άλλων, Papanastassiou [2010] με τη βιβλιογραφία που παρατίθεται για το γλωσσικό ζήτημα. Επίσης, βλ. Μπαμπινιώτης (επιμ.), [2011].

⁴ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 11].

δείχνει τη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στα δάνεια και στις – αναπόφευκτες και βεβαίως επιθυμητές – πολιτισμικές ανταλλαγές μεταξύ των λαών. Για τον ορισμό των δανείων ο Τριανταφυλλίδης ανατρέπει στον Noreen: «λέξεις ξέναι είναι όσες εισήχθησαν εις χρήση ληφθείσαι ουχί εξ αυτής της εγχωρίου γλώσσης αλλά έξωθεν, αδιάφορον αν εκ ζώσης γλώσσης ή μη, αν εκ συγγενούς ή μη, αν εκ της αρχαιοτέρας φάσης της γλώσσης ή εκ των διαλέκτων».⁵ Καθιστά, επομένως, από την αρχή σαφές ότι, παρά τις κρατούσες αντιλήψεις, δάνεια δεν είναι μόνο οι λέξεις που προέρχονται από άλλες γλώσσες αλλά και αυτές που μια γλώσσα δανείζεται από παλαιότερη φάση της ιστορίας της, όπως πολύ συχνά συνέβη με τη νέα ελληνική, η οποία δανείζεται από την αρχαία.⁶ Παρατηρεί επίσης ότι η εκκαθαριστική λογική της καθαρεύουσας, η ονομαζόμενη *ξηνηλασία*, περιορίζεται σε λέξεις τουρκικής, ιταλικής, σλαβικής, αλβανικής, συχνά γαλλικής, ακόμη και λατινικής προέλευσης, «εφ' όσον οι γράφοντες τας γνωρίζουν και τας θεωρούν ξένας ακόμη. Δεν είπαμεν εφ' όσον τας αισθάνονται, επειδή δεν θα ευρισκόμεθα εις την αλήθειαν και ίσια ίσια εκ της επικρατούσης πλάνης ότι αισθανόμεθα τας λεγομένας ξένας λέξεις απορρέει κατά μέγα μέρος η κατ' αυτών κατακραυγή και η περί αυτών αμφισβήτησις».⁷ Επομένως, ο Τριανταφυλλίδης αποσαφηνίζει ότι τα δάνεια, ακόμη και αυτά από άλλες γλώσσες, δεν τα αντιλαμβανόμαστε ως τέτοια, επειδή έχουν καταστεί κομμάτι της ελληνικής, αφού «αν καταφύγωμεν εις το γλωσσικόν αίσθημα του απαιδεύτου, του μη γνωρίζοντος ξένας γλώσσας και μη διδαχθέντος ποτέ περί ξένων λέξεων [...] θα πεισθώμεν ότι αυτός δεν ηξεύρει από ξένας λέξεις. Κάθε λέξις που μεταχειρίζεται ομιλών, ξένης καταγωγής ή όχι, αφομοιωμένη τυπικώς και φωνητικώς με τας επιλοίπους λέξεις της γλώσσης του, είναι ισότιμον μέλος του λεκτικού του θησαυρού».⁸

Ο ορισμός των δανείων που δέχεται και χρησιμοποιεί ο Τριανταφυλλίδης τον οδηγεί στο αναπόφευκτο συμπέρασμα ότι «αν όλοι οι Έλληνες ομιλούντες λέγουν *πατάτες, κάλτσες, μπρίκι, τουφέκι, κορδόνι, άντζες* ό,τι οι αρχαίοι έλεγαν ή θα έλεγαν *γεώμηλα, περικνημίδες, πρόχους, τυφέκιον, θώμιγξ, ιγνύαι*, ελληνικάί λέξεις είναι δι' ημάς σήμερον αι πρώται και όχι αι δεύτεραι, τας οποίας κανείς νέος Έλλην δεν ετόλμησε ποτέ να εκστομίση ομιλών την μητρικήν του γλώσσαν, την νέαν ελληνικήν, ξέναι δε είναι αι δεύτεραι, η *πρόχους* και η *θώμιγξ*, αφού, μολονότι αναφέρονται εις γνωστά του πράγματα, χρειάζεται λεξικόν διά να τας καταλάβη.»⁹ «Διατί τώρα, πότε και πώς ήλθεν εις την γλώσσαν μας η *κάλτσα* και από

⁵ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 12].

⁶ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 12].

⁷ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 14].

⁸ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 15].

⁹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 16].

ποίαν γλώσσαν, το ότι το *κρεβάτι* είναι λέξις λατινική απαντώσα ήδη εις το Ευαγγέλιον και ευρισκομένη εις τα χείλη του ελληνικού έθνους ήδη προ δισχιλίων σχεδόν ετών μαζί με την *σκάλα*, το ότι το *πανί*, η *σούβλα* και η *βάρκα* ωσαύτως υπάρχουν εις την γλώσσαν μας από πολλών αιώνων και εις ποίον λόγον οφείλεται η είσοδος αυτών των λέξεων, αυτό είναι δουλειά του φιλολόγου και του γλωσσολόγου [...].»¹⁰ «Όλοι μας μεταχειριζόμεθα λέξεις παντοειδούς προελεύσεως, όλοι μας λέγομεν συχνά πυκνά λέξεις καθώς: *αγγαρεία*, *αβαρία*, *αμυγδαλιά*, *τίγρις*, *βιβλίο*, *λάβαρρον*, *βουνό* [...]: αλλά αι λέξεις αυτάι δεν είναι πλέον περσικάι, αραβικάι, σημιτικάι, μηδικάι, αιγυπτιακάι, ασσυριακάι [...]. Όλαι αυτάι αι λέξεις κατάγονται μεν η καθεμιά από άλλην ξένην γλώσσαν, αλλά προ πολλού εχρίσθησαν ελληνικάι: [...] όλαι αυτάι αι λέξεις έγιναν μέλη της ίδιας γλώσσης, κλίνονται με τον ίδιον τρόπον, υπάγονται εις την ίδιαν γραμματικήν και τον ίδιον γλωσσικόν διάκοσμον, λέγονται από τους ίδιους ανθρώπους, ανήκουν εις την γλώσσαν των νέων Ελλήνων, εξελληνισθείσαι παρουσιάζουν τα ίδια φαινόμενα με τας γνησίας ελληνικάς λέξεις και δι' αυτό είναι ελληνικάι [...].»¹¹ Ως αποδείξεις ότι τα δάνεια έχουν ελληνοποιηθεί, ο Τριανταφυλλίδης αναφέρει ότι: (1) Οι ξένες λέξεις είναι εύχρηστες σε μεταφορές: αυτό σημαίνει ότι έχουν πλήρως εξελληνιστεί, με τρόπο που «διαλάμπει όλη η φαντασία και όλη η αγχίνια του λαού που τας εδημιούργησε». ¹² Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων οι λέξεις αυτές είναι εντελώς αναντικατάστατες. Ακόμη και αν πούμε τον *τενεκέ λευκοσίδηρο*, η φράση *είναι τενεκές* δεν αλλάζει. (2) Τα δάνεια σχηματίζουν πολλά σύνθετα και παράγωγα: «[...] και παράγωγα σχηματίζουν, καθώς κάθε άλλη νεοελληνική λέξις, και σύνθετα, ακόμη δε προσκολλώνται και εις άλλας λέξεις και καταλήξεις ξένης καταγωγής: συχνά εκφράζουν ιδιαίτερας αποχρώσεις, συχνά εδημιούργησαν εις την γλώσσαν θέσιν ιδιαίτεραν ή ανεπλήρωσαν ανάγκην της γλώσσης [...].»¹³

Καταλήγει, επομένως, υποστηρίζοντας ότι «αι ξέναί λέξεις αι οποίαι θεωρούντο ξέναί δεν είναι ξέναί με την σημασίαν που τας νομίζουν, αφού μορφωμένοι και αμόρφωτοι δεν τας αισθάνονται ως τοιαύτας: απλώς είναι λέξεις ελληνικάί με καταγωγήν ξένην και τίποτε

¹⁰ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 16]. Και βέβαια τα πράγματα περιπλέκονται όταν διαπιστώνεται ότι π.χ. ένα νεοελληνικό επίθημα μπορεί να έχει δύο προελεύσεις, μία ελληνική και μία ξένη, οπότε η προσπάθεια αποβολής από τη γλώσσα του ξένου στοιχείου είναι προφανώς αδιέξοδη: «Τι έχει να κάμη αν η κατάληξις *-άρι* εις μεν το *ζευγάρι* κατάγεται από την αρχαίαν ελληνικήν, εις δε το *αλφαβητάρι* από την λατινικήν. Τι πειράζει ότι η κατάληξις *-άδα* εις μεν την *κιτρινάδα*, τις *κρυάδες* προήλθεν από την ιταλικήν *-ada*, ενώ εις την *λαμπάδα* και τις *αγελάδες* εσώθη ο αρχαίος τύπος *-άς*, *-άδος*.» [Τριανταφυλλίδης 1963, 16-17]

¹¹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 20].

¹² Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 74].

¹³ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 134].

περισσότερον.»¹⁴

Από την άλλη, λέξεις όπως *φανατισμός*, *πατριωτισμός*, *ουτοπία*, *επιρροή* κτλ. ήταν άγνωστες στους Έλληνες, αλλά, επειδή δεν δίνουν την εντύπωση δανείων, κανείς δεν ενοχλείται από αυτές. «Ο λόγος είναι ότι μία λέξις νομίζεται ότι εξελληνίσθη όταν συμφωνή φωνητικώς και τυπικώς προς την αρχαίαν γραμματικήν· αδιάφορον αν εις την γλώσσαν που ομιλούν όλοι οι σημερινοί Έλληνες υπάρχη ο φθόγγος *τσ* (*τσίπα*, *τσιμπώ*, *έτσι*), αν υπάρχη η κατάληξις *-ι*, *-ιού* (*παιδί -ιού*, *μάτι -ιού*, *χέρι -ιού*)· το *παπούτσι* δεν είναι ελληνική λέξις επειδή δεν ευαρμοστεί εις την αρχαίαν γραμματικήν, εις τον γραπτόν λόγον. Ο *σανός* πάλιν είναι σλαβική λέξις· και όμως κανείς δεν την πειράζει, επειδή δεν φαίνεται· οι περισσότεροι μάλιστα την νομίζουν αρχαίαν ελληνικήν, καθώς αρχαίας ελληνικάς νομίζουν οι πολλοί και την *αυτοψίαν*, την *στατιστικήν*, τον *εγωισμόν*, λέξεις που έπλασαν οι ξένοι κάκιστα από ελληνικά στοιχεία.»¹⁵

1.2 Ο δανεισμός ως χαρακτηριστικό όλων των γλωσσών

Βασικό σημείο της επιχειρηματολογίας του Τριανταφυλλίδη είναι ότι ο λεξιλογικός δανεισμός είναι χαρακτηριστικό όλων των ζωντανών γλωσσών, και βέβαια συνέβη και σε παλαιότερες περιόδους της ελληνικής, συγκεκριμένα στην αρχαία, την οποία οι οπαδοί της καθαρεύουσας θεωρούν πρότυπο. Αν λοιπόν ορίσουμε τα δάνεια ως «λέξεις που εισήλθαν εις την γλώσσαν μας από τας ξένας γλώσσας»,¹⁶ τότε θα πρέπει να προγράψουμε λέξεις όπως *αμύγδαλον*, *ρόδον*, *βιβλίον*, *μίτρα*, *μαγεύω*, *βασανίζω* κτλ., γιατί και αυτές ήταν ξένες για τους αρχαίους, οι οποίοι, αν είχαν κάνει την ίδια σκέψη, θα έπρεπε να τις είχαν διώξει και αυτοί από τη γλώσσα τους.¹⁷ «Αν δε χιλιετηρίδες κατέστησαν ελληνικά το *αμύγδαλον* και το *ρόδον*, δεν είναι άδίκον να μη θεωρήσωμεν ελληνικά το *ακουμπώ*, τον *ρήγα*, το *κρεβάτι* και το *καπίστρι*, την *κάμαρα* και το *σκαμνί*, λέξεις αι οποίαι ήδη από την λατινικήν εισήλθαν εις την γλώσσαν μας και αριθμούν βίον σχεδόν διςχιλιετή εις αυτήν; Η μόνη διαφορά μεταξύ του *βιβλίου* και του *παπουτσιού* είναι ότι εκείνο μεν είχε πολιτογραφηθεί ήδη εις την αρχαίαν, τούτο δε μόνον εις την νέαν· αλλά μήπως και αυτή δεν έχει δικαίωμα να προσλάβη και αφομοιώση ξένας λέξεις καθώς έκαμνεν η αρχαία, καθώς κάμνει κάθε γλώσσα;»¹⁸

¹⁴ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 21].

¹⁵ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 23-24].

¹⁶ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 21].

¹⁷ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 21-22].

¹⁸ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 22].

1.3 Σε τι χρησιμεύουν τα δάνεια

«Η είσοδος των ξένων λέξεων εις τας γλώσσας οφείλεται πάντοτε εις κάποιον λόγον, φανερόν ή λανθάνοντα· ή η ξένη λέξις γίνεται γνωστή μαζί με νέον αντικείμενον, ή η εμφάνισίς της συνδέεται με τελειοποίησιν γνωστού ήδη και ωνομασμένου πράγματος, ή είναι αποτέλεσμα ξένης επιβολής, ξένης κυριαρχίας, ή οφείλεται απλώς εις ξενομανίαν, πιθηκισμόν κτλ. Ανεξαρτήτως όμως του λόγου ο οποίος συνήρησεν εις τούτο, οιαδήποτε και αν ήτο η αφορμή η προκαλέσασα την εξαφάνισιν της τυχόν προϋπαρχούσης εγχωρίου λέξεως και την επικράτησιν της ξένης, όταν μια φορά έχη γενικευθή πλέον η χρήσις της, όταν η ξένη λέξις εισελεύσασα εις γενικήν χρήσιν διετέλεσεν ολοκλήρους εκατονταετηρίδας μέλος της γλώσσας η οποία την επολιτογράφησε, αποκτά δικαιώματα αναφαίρετα.»¹⁹

Αναφέροντας παραδείγματα από γλώσσες όπως τα γαλλικά, ο Τριανταφυλλίδης αναδεικνύει τον δανεισμό ως παράγοντα εμπλουτισμού του λεξιλογίου. «Εις όλας τας γλώσσας αι ξέναι λέξεις πάντοτε συνετέλεσαν και συντελούν εις πλουτισμόν του λεξικού των· αντί ν' αντικατασταθούν υπό των εγχωρίων λέξεων, διατηρούνται εν χρήσει πλησίον αυτών ή των τυχόν νέων πλαττομένων, εκφράζουσαι απόχρωσιν διά την οποίαν δεν υπάρχει ή δεν ευχρηστεί η εγχώριος λέξις.»²⁰ Σχετικά παραδείγματα υπάρχουν άφθονα: «[...] το *αριβάρω* δεν σημαίνει ακριβώς ό,τι και το *φτάνω*, το *φίνος* ό,τι και το *λεπτός*, το *σίγουρος* -*άρω* ό,τι και το *βέβαιος*, το *σκαπουλέρνω* ό,τι και το *ξεφεύγω*, η *κατσάδα* και το *κατσάδιασμα* ό,τι και το *μάλωμα*.»²¹ Επομένως, «αι ξέναι λέξεις επλούτισαν την γλώσσαν μας».²²

1.4 Είναι δυνατή η αποβολή των δανείων;

Έχοντας ξεκαθαρίσει ποιες λέξεις θα πρέπει να θεωρηθούν δάνεια, ο Τριανταφυλλίδης επιχειρεί στη συνέχεια να απαντήσει στο ερώτημα αν οι λέξεις αυτές μπορούν να αποβληθούν. Ο Κοραής, για παράδειγμα, έδινε στο ερώτημα αυτό καταφατική απάντηση και αρκετοί άλλοι στην εποχή του Τριανταφυλλίδη, αλλά και στη δική μας, πιστεύουν το ίδιο. Κατ' αρχάς ο Τριανταφυλλίδης ξεκαθαρίζει ότι είναι άλλο πράγμα η συνειδητή εκδίωξη των λέξεων ξένης προέλευσης, η *ξενηλασία*, και άλλο η σταδιακή και ασυνείδητη αντικατάσταση του λεξιλογίου, δάνειου ή μη, που συμβαίνει σε όλες τις γλώσσες με το πέρασμα του χρόνου. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι πολλές διαλεκτικές λέξεις, π.χ. τα επτανησιακά *πόντε* 'γέφυρα', *πίτσσα* 'πλατεία', που συμπωματικά είναι δάνεια, έχουν ήδη σημαντικά

¹⁹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 115].

²⁰ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 105].

²¹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 112].

²² Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 134].

υποχωρήσει και δεν χρησιμοποιούνται πλέον στην εποχή του από τους διαλεκτόφωνους ομιλητές, δεν σημαίνει ότι πέτυχε η εκκαθάριση των δανείων σε αυτά τα ιδιώματα, αλλά απλώς ότι οι ομιλητές τους υιοθέτησαν στη θέση των λέξεων αυτών τύπους της κοινής, τις οποίες άκουσαν από άλλους Έλληνες: *γέφυρα*, *πλατεία* κτλ. Σε διαφορετική κατηγορία ανήκουν λέξεις όπως *μινίστρος*, *γαζέτα*, *παρλαμέντο*, που αποβλήθηκαν και στη θέση τους χρησιμοποιούνται τα *υπουργός*, *εφημερίδα*, *βουλή*, επειδή η χρήση τους συνδέεται με την υπόσταση της Ελλάδας ως ελεύθερου κράτους. Έτσι, η εισαγωγή λέξεων όπως *κλητήρας*, *λοχίας*, *δικαστής* στη θέση των *ζαππίες*, *τσαούσης*, *καδής* οφείλεται σε επιβολή της πολιτείας – αλλά εδώ πρόκειται για θεσμούς που ορίζει η ίδια η πολιτεία. Όσον αφορά όμως τις κοινές λέξεις, ακόμη και αν αποφεύγει κανείς συνειδητά κάποια δάνεια στον γραπτό λόγο, γράφοντας *αλεξιβράχιον* αντί *ομπρέλα*, στον προφορικό λόγο θα χρησιμοποιήσει πάντοτε αυθόρμητα τη λέξη *ομπρέλα*. Άλλοτε πάλι καθιερώθηκε παράλληλα μια δεύτερη λέξη για μια ξένη που προϋπήρχε, π.χ. *διασκεδάση* – *γλέντι*, *έριδα* και *φιλονικία* – *καβγάς*, επειδή καθεμιά από αυτές απέκτησε συγκεκριμένη σημασιολογική απόχρωση ή πραγματολογική χρήση. Συμπερασματικά, «εδείχθη ότι και εκεί όπου πραγματικώς εισέρχεται εις τον ζωντανόν λόγον μία νεκρά λέξις, ή η μεταβάπτισις είναι μόνον φαινομενική ή συντρέχουν άλλοι ιδιαίτεροι λόγοι· ή λόγου χάριν η νέα λέξις επιβάλλεται υπό της διοικήσεως και της επισήμου γλώσσης (*μινίστρος* – *υπουργός*) [...] ή η λέξις ήτο ακόμη χρήσεως περιωρισμένης κατά την εποχήν της εκβολής της (*γαζέτα* – *εφημερίδα*), ή εισήχθη μαζί με νέον πράγμα (*χάνι* – *ξενοδοχείο*), ή εξέφρασε νέαν απόχρωσιν (*ντουλάπι* – *ιματιοθήκη*), ή εισήλθεν ως συνώνυμος της εν χρήσει της οποίας περιωρίσθη το πλάτος (*γλεντώ* – *διασκεδάζω*), ή επεβλήθη, αλλά μόνον εις περιωρισμένην χρήσιν, εκεί όπου ήτο δυνατόν (*πηλήκιον* – *κράνος* – *καπέλο*), ή τέλος εξεφράσθη το ίδιο πράγμα αλλά με άλλον τρόπον (*σκαλοπάτι* – *βαθμίσ πολιτισμού*)».²³

1.5 Γιατί επιχειρείται η αποβολή των δανείων

Κρίσιμο είναι το ερώτημα που αφορά τους λόγους για τους οποίους επιχειρείται η αποβολή των ξένων δανείων. Αν αυτό γίνεται επειδή «αι ξέναί λέξεις μάς ενθυμίζουν ημέρας δουλείας»,²⁴ ο Τριανταφυλλίδης θεωρεί ότι «διά τον απροκατάληπτον ερευνητήν [...], διά κάθε επιστήμονα, αι λέξεις αυταί δεν είναι κηλίδες ατιμαστικάί που πρέπει με κάθε τρόπον

²³ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 56]. Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι δανεισμός δεν συνέβη μόνο σε λεξιλογικό επίπεδο αλλά και σε μορφολογικό. Ως επιθήματα ξένης προέλευσης ο Τριανταφυλλίδης αναφέρει τα *-άτος*, *-ίσσις*, *-ούρα*, *-άρης*, *-ούλα*, *-ούκλα*, *-τζής*, *-άδα* κτλ. «Η εκβολή οιασδήποτε εξ αυτών θα επτώχυνε μεγάλως την γλώσσαν, αφού δεν πρόκειται περί μιάς μόνον λέξεως αλλά περί ολοκλήρου κατηγορίας.» [Τριανταφυλλίδης 1963, 92]

²⁴ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 60].

να εξαλείψωμεν ή συγκαλύψωμεν [...]· είναι καθώς όλαί αι γλωσσικάί μαρτυρίαί η ζωντανή μαρτυρία της επιδράσεως – μικράς ή μεγάλης – που εξήσκησαν εις το ελληνικόν έθνος οι λαοί με τους οποίους συνεχρωτίσθη κατά την ιστορικήν του σταδιοδρομίαν.»²⁵ Και συνεχίζει: «[...] αι ξέναί λέξεις εισεχώρησαν βαθιά μέσα μας και [...] εις την ψυχήν του έθνους δεν υφίσταται καμία απολύτως διαφορά μεταξύ αυτών και των γνησίων ελληνικών λέξεων· [...] αι ξέναί λέξεις που είναι πολιτογραφημένοι εις την νέαν μας γλώσσαν όχι μόνον εξωτερικώς παρέλαβαν την ελληνικήν μορφήν, αλλά και εσωτερικώς έγιναν ελληνικάί, εξομοιωθείσαι με τας άλλας ελληνικάς λέξεις και οργανικώς συναφθείσαι με αυτάς εις έν όλον.»²⁶

Ωστόσο, όπως αποδεικνύει ο Τριανταφυλλίδης, η αληθινή αιτία της κατακραυγής εναντίον των δανείων δεν είναι επειδή είναι δάνεια αλλά επειδή αποτελούν μέρος της δημώδους γλώσσας.²⁷ «Ο καθαρισμός της γλώσσης από τας ξένας λέξεις – καθώς ημείς εδώ αντιλαμβανόμεθα αυτάς – είναι μέρος μόνον ελάχιστον του καθαρισμού αυτής από κάθε άλλον ποικίλον και φανταστικόν ρύπον.»²⁸ «Μερικοί άλλωστε το λέγουν καθαρά, δεν θέλουν απλώς να απαλλάξουν την δημώδη από τας ξένας λέξεις, δεν θέλουν την δημώδη καθαρισμένην από τα ξένας λέξεις, αλλά δεν θέλουν καθ' ολοκληρίαν την δημώδη, την οποίαν εχάλασαν αι ξέναί λέξεις.»²⁹ «Κανείς δεν αφήνει τα *παντζάρια* διά να πάρη τα *κοκκινογούλια*, αλλά μόνον διά τα απτικά *τεύτλα* [...]. Το *ξεκαβαλικεύω* δεν γίνεται *πεζεύω* ή *ξεπεζεύω* αλλά *αφιππεύω*.»³⁰ Και από τα ξένα δάνεια δεν αποφεύγονται όλα: «Η *σκάλα* και η *πόρτα*, το *ταμπούρι* και το *μετερίζι* είναι βάρβαρα και χυδαία, αλλά δεν ανευρίσκεται ίχνος βαρβαρότητος εις τον *κανίβαλον*, λέξιν των ανθρωποφάγων του καραϊβείου πελάγους, και το *μαμούθ*, λέξιν η οποία ωρμήθη από τας σιβηρικής στέπας.»³¹ Μερικές φορές οι λέξεις που προτείνονται για να αντικαταστήσουν τα δάνεια είναι επίσης δάνεια. «Με τον ίδιον τρόπον το *ασάλι* αντικαθίσταται από τον *χάλυβα*, το *καπάρο* από τον *αρραβώνα*, ο *σαράφης* από τον *κολλυβιστήν*· η πάγκοινος *μπίρα* ζητείται να μετατραπή εις *ζύθον*, ποτόν από κριθήν των αρχαίων Αιγυπτίων, ενώ αυτοί οι αρχαίοι μαρτυρούν ότι η λέξις δεν είναι ελληνική· το *ποκάμισο* υπεχώρησεν εις τον φοινικικόν *χιτώννα*, ενώ αν ακριβολογήσωμεν το *ποκάμισο* είναι ελληνικώτερον του *χιτώννος*, αφού μόνο κατά το ήμισυ είναι ξένη λέξις (*υπό*

²⁵ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 61].

²⁶ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 73].

²⁷ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 124].

²⁸ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 125].

²⁹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 125].

³⁰ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 126].

³¹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 129].

camisa).»³² «Τουναντίον μία ξένη λέξις γίνεται δεκτή με ανοικτάς αγκάλας, αρκεί να έχη τον αρχαίον τύπον, να είναι δοκιμοφανής [...]. Η *επιρροή*, η *προπαγάνδα* και ο *φανατισμός*, η *μεμβράνα*, το *ερμητικώς* και το *μωσαϊκόν* δίνουν και παίρνουν και ολίγοι πειράζονται από την παρουσίαν των· ακόμη και αν τους ειπήτε ότι είναι ξένα.»³³

1.6 Τι συμβαίνει σε άλλες γλώσσες

Η σύγκριση με καταστάσεις που συμβαίνουν σε άλλες γλώσσες αποτελεί για τον Τριανταφυλλίδη ένδειξη για το πώς πρέπει να αντιμετωπιστεί το θέμα των δανείων στη νέα ελληνική. Με δεδομένο ότι όλες οι γλώσσες γνωρίζουν το φαινόμενο του λεξιλογικού δανεισμού, το ερώτημα είναι αν και σε αυτές υπάρχουν τάσεις καθαρισμού, και, αν ναι, σε ποιο βαθμό και για ποιο λόγο.³⁴ Διαπιστώνεται ότι «οπουδήποτε και αν στραφώμεν και εις την ιστορίαν οιασδήποτε γλώσσης και αν αποβλέψωμεν, αν εξαιρέσωμεν κάποιαν φυσικήν αντίδρασιν, η οποία εξεδηλώθη κατά της περιττής και αδικαιολογήτου καταχρήσεως, κατά της αλογίστου εισαγωγής των ξένων λέξεων, αν αφήσωμεν κατά μέρος την προσπάθειαν να χρησιμοποιηθούν εγχώριοι λέξεις εις την θέσιν λατινικών ή ελληνικών, επιστημονικών ή τεχνικών όρων, θα είναι εντελώς αδύνατον να εύρωμεν την κατακραυγήν και τον διωγμόν, ο οποίος ενηργήθη εις ημάς εναντίον των λέξεων ξένης καταγωγής. Είτε εις τα γαλλικά ανατρέξωμεν, είτε εις τα αγγλικά είτε εις τα ολλανδικά είτε εις τα ιαπωνικά, δεν θα ημπορέσωμεν να εύρωμεν φαινόμενον ανάλογον προς το ιδικόν μας, οι οποίοι κάμνομεν πόλεμον εις το *μπρίκι* και το *φλιτζάνι*, το *μπαστούνι* και το *τουφέκι*.»³⁵ Για την ιδιαιτερότητα αυτή ευθύνεται το γλωσσικό ζήτημα: «[...] ζήτημα ξένων λέξεων δεν θα είχαμεν αν δεν υπήρχαν αρχαίοι και δόκιμοι γλώσσα· μόνοι ημείς έχομεν αρχαίον τυπικόν· μόνοι ημείς έχομεν υπέρπλουτον μητέρα ετοίμην να δώση ό,τι λείπει [...]. [...] με δύο λέξεις, μόνοι ημείς έχομεν γλωσσικόν ζήτημα· και αν η γλώσσα μας δεν εθεωρείτο 'χαλασμένη' και αν έλειπαν από την ιστορίαν της οι μοναδικοί εις τον κόσμον 'διορθωταί' και 'καθαρισταί', δεν θα εγεννάτο εις την σύγχρονόν μας αντίληψιν η πρωτοφανής θεωρία περί 'ξένης' λέξεως, αυτό το δυσόριστον προϊόν νεοελληνικής εφευρέσεως.»³⁶ Η κρατούσα αντίληψη επί του θέματος, όμως, ήταν διαφορετική και την είχε εκφράσει ο ίδιος ο Χατζιδάκις, ο οποίος υποστήριζε ότι ακόμη και αν όλες οι άλλες γλώσσες ανέχονταν τα δάνεια, ειδικά η ελληνική και μόνο η

³² Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 130-131].

³³ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 128].

³⁴ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 155-164].

³⁵ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 166-167].

³⁶ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 169-170].

ελληνική θα έπρεπε να επιδιώκει την αποβολή τους (βλ. παρακάτω στο 3).³⁷

Μιλώντας πιο συγκεκριμένα, ο Τριανταφυλλίδης συγκρίνει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν το ζήτημα οι Γερμανοί, στους οποίους επίσης τέθηκε ζήτημα καθαρισμού της γλώσσας. Θέλοντας να αναδείξει την απόλυτη αντίθεση ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις και ύστερα από μια αναφορά στον λεξιλογικό δανεισμό της γερμανικής,³⁸ ο Τριανταφυλλίδης τονίζει ότι η τάση για καθαρισμό της γερμανικής γλώσσας, η οποία μάλιστα πήρε επίσημο χαρακτήρα όταν ιδρύθηκε η 'Γενική Γερμανική Γλωσσική Ένωση' (Allgemeiner deutscher Sprachverein), αφορά τη διοικητική και επιστημονική ορολογία και σε καμία περίπτωση λέξεις της καθημερινής γλώσσας. Εξάλλου, οι Γερμανοί κάνουν διάκριση ανάμεσα στα δάνεια (Lehnwörter) και στις ξένες λέξεις, θεωρώντας ότι στην πρώτη κατηγορία ανήκουν περιπτώσεις λέξεων που ανήκουν πλέον στον κορμό της γλώσσας, και των οποίων βέβαια δεν ζητείται η αποβολή.³⁹ «Αρκεί μία ξένη λέξις εισελθούσα εις τα γερμανικά να έχη προσλάβη εις το στόμα του λαού μίαν παραγωγικήν κατάληξιν και αυτό θεωρείται απόδειξις ότι επολιτογραφήθη, ότι έγινε δάνειος.»⁴⁰ «Ο αγών εις την Γερμανίαν ως εκ της γενέσεώς του και της φύσεώς του εστρέφετο [...] και στρέφεται κυρίως και πρωτίστως [...] εναντίον της ξενομανίας και του πιθηκισμού· διευθύνεται [...] εναντίον των λέξεων, με τας οποίας οι πεπαιδευμένοι και γαλλομαθείς φιλοτιμούνται να στολίζουν την γλώσσαν των διά να φανούν ευγενέστεροι και να ομιλήσουν κομψότερα από τον κοινόν λαόν [...]. εις την Γερμανίαν δεν εχρησίμευσαν ποτέ ως αποδιοπομπαίοι τράγοι αι δάνειοι λέξεις όσαι υπάρχουν εις την δημώδη, την γλώσσαν του λαού, την συνήθη, την κοινήν, την καθωμιλουμένην, την γλώσσαν που θηλάζουν οι Γερμανοί με το μητρικόν γάλα [...].»⁴¹ «Με άλλους λόγους: δεν τους μέλλει τους Γερμανούς πώς το έλεγαν ή πώς θα το έλεγαν οι αρχαίοι, εν αντιθέσει με τον λαόν, αλλά ακριβώς το αντίθετον· πώς το λέγει, ή, αν δεν το λέγη, πώς θα το έλεγε και πώς θα ημπορούσε να το ειπή ο λαός, όταν οι λόγιοι, οι μορφωμένοι και οι γλωσσομαθείς τού ομιλούν γλώσσαν ακατάληπτον και ξένην.»⁴² Η διαφορά ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις είναι τεράστια. «Ημείς επρογράψαμεν από τον γραπτόν μας λόγον λέξεις ευρισκομένας προ

³⁷ «[...] ο καθαρισμός ούτος και η δημιουργία λέξεων εκ γνησίων Ελληνικών στοιχείων [είναι] τοσούτο φυσικόν επακολούθημα της ιστορίας, της φιλολογίας και καθόλου του πολιτισμού ημών, ώστε και αν πάντες οι άλλοι λαοί ηνείχοντο και μάλιστα προετίμων τας ξένας λέξεις, ημείς έχοντες όλως αλλοίον αυτών παρελθόν ωφείλομεν να μην ακολουθήσωμεν αυτοίς, αλλά να χωρήσωμεν απαρεγκλίτως εις την υπό της ιστορίας ημών προδιαγεγραμμένην οδόν». [Χατζιδάκις 1905, 570, πρβ. Τριανταφυλλίδης 1963, 170]

³⁸ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 174-177].

³⁹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 195-196].

⁴⁰ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 199].

⁴¹ Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 215].

⁴² Βλ. Τριανταφυλλίδης [1963, 221].

αιώνων και χιλιετηρίδων εις την γλώσσαν μας διότι δήθεν είναι βάρβαροι, λέξεις εκλαϊκευθείσας και δημώδεις διότι δήθεν είναι χυδαία, λέξεις πασιγνώστους διότι δήθεν είναι πρόστυχες, λέξεις εξελληνισμένας διότι δήθεν δεν συμμορφώνονται με τας απαιτήσεις της γλώσσας μας, διότι δεν είναι ελληνικά. Οι Γερμανοί όμως [...] δεν επείραξαν τας δανείους λέξεις, αι οποίαι επολιτογραφήθησαν εις την μητρικήν των γλώσσαν, αι οποίαι έγιναν κτήμα του έθνους.»⁴³ Όποτε υπήρξαν προτάσεις για αποβολή λέξεων της καθομιλουμένης, αυτές απέτυχαν, π.χ. το Etage δεν αποβλήθηκε υπέρ του Stock, Stockwerk, το Telephon εξακολουθεί να χρησιμοποιείται μαζί με το Fernsprecher κτλ.

Αποδεικνύεται, επομένως, ότι ο γερμανικός καθαρισμός είναι στην ουσία η εντελώς αντίθετη κίνηση από αυτή που έγινε από τους οπαδούς της καθαρεύουσας στην ελληνική γλώσσα, καθώς στόχος τους ήταν να διαγράψουν δημώδεις λέξεις, είτε ελληνικής είτε ξένης προέλευσης. Αντίθετα, οι Γερμανοί δεν διανοήθηκαν να πειράξουν κληρονομημένες γερμανικές λέξεις και από τα δάνεια επίσης δεν προέγραψαν τα δημώδη, αλλά στόχος τους ήταν λόγιας προέλευσης λέξεις, λατινικής, ελληνικής ή γαλλικής κυρίως προέλευσης, που δεν ταίριαζαν στο λαϊκό γλωσσικό αίσθημα.⁴⁴

2 Η ξενηλασία σήμερα

Ο σκοπός της εισήγησης αυτής όμως δεν είναι απλώς να παρουσιάσει τις θέσεις του Μ. Τριανταφυλλίδη για τον λεξιλογικό δανεισμό αλλά να δείξει την επικαιρότητά τους και να αναφερθεί στο θέμα της ξενηλασίας στη νεοελληνική κοινωνία. Οι σημερινές στάσεις απέναντι στον δανεισμό οπωσδήποτε ποικίλλουν, καθώς φαινόμενα μιμητισμού και ξενολαγνείας δεν λείπουν από τη σημερινή πραγματικότητα, στον προφορικό και τον γραπτό (π.χ. περιοδικά κτλ.) λόγο που αφορά επιστήμες, όπως η ηλεκτρονική, αλλά και καθημερινές ανάγκες, όπως η μόδα, η κουζίνα κτλ. Από την άλλη, ακούγεται πολύ συχνά ένας ηχηρός κινδυνολογικός λόγος για τα δάνεια, κυρίως για αυτά που προέρχονται από την αγγλική γλώσσα.⁴⁵ Παρόμοιες κινδυνολογικές τάσεις για την ελληνική γλώσσα έχουν διατυπωθεί αρκετές φορές την τελευταία τριακονταετία. Η κατάργηση του πολυτονικού συστήματος το 1982, η χρήση των greeklish τα τελευταία χρόνια κτλ. έδωσαν αφορμή για αντιδράσεις, είτε από πρόσωπα είτε από φορείς (π.χ. την Ακαδημία κτλ.), οι οποίες τόνιζαν τους κινδύνους που διατρέχει η ελληνική γλώσσα, και στην επιχειρηματολογία τους ο

⁴³ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 233].

⁴⁴ Πρβ. Τριανταφυλλίδη [1963, 283-284].

⁴⁵ Βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009).

λεξιλογικός δανεισμός καταλάμβανε πάντοτε ιδιαίτερη θέση.⁴⁶

Όσον αφορά τις καθαρολογικές τάσεις, η σύγκριση της σημερινής κατάστασης με αυτή που περιγράφει ο Τριανταφυλλίδης αναδεικνύει ομοιότητες και διαφορές. Ο 19ος αιώνας και οι αρχές του 20ού ήταν η κατεξοχήν εποχή του καθαρισμού, ο οποίος αναπαρήγαγε απικιστικές διατυπώσεις του τύπου «μη λες αυτό, λέγε το άλλο». Οι σημερινές σχετικές προτάσεις άλλοτε είναι πιο γενικές και αναφέρονται συνολικότερα στο ζήτημα του δανεισμού, έχοντας λάβει μορφή στερεοτύπου, και άλλοτε εντάσσονται στην απικιστική λογική που προαναφέρθηκε. Τέλος, στη σχετική επιχειρηματολογία, η όλη κατάσταση γίνεται προσπάθεια να συνδεθεί ως έναν βαθμό με τη γλώσσα των νέων, στην ομιλία των οποίων υπάρχει η αίσθηση ότι τα ποσοστά χρήσης αυτών των λέξεων είναι αυξημένα. Ο λεξιλογικός δανεισμός από την αγγλική, επομένως, συναρτάται με τη – θεωρούμενη ως δεδομένη – λεξιπενία των νέων, οι οποίοι συχνά κατονομάζονται ως άγλωσσοι.⁴⁷

2.1 Ποιες λέξεις αποτελούν στόχο

Όπως και στην εποχή του Τριανταφυλλίδη, οι προτάσεις για την αντικατάσταση μιας λέξης από μια άλλη εκδηλώνονται συχνά με τη μορφή ζευγών, με τη διαφορά ότι, ενώ τότε η εξοβελιστέα λέξη ήταν μια δημώδης, και όχι πάντοτε δάνεια, και η προτεινόμενη μια λόγια, και συχνά δάνεια, σήμερα η εξοβελιστέα λέξη είναι ένα άμεσο δάνειο και η προτεινόμενη ένα μεταφραστικό. Παραδείγματα αυτού του τύπου είναι ζεύγη όπως *γκολκίπερ* – *τερματοφύλακας*, *φας* – *τηλεμοιότυπο*, *ίντερνετ* – *διαδίκτυο* κτλ. Από αυτά, η πρώτη λέξη, το άμεσο δάνειο, που συχνά δεν είναι μορφολογικά προσαρμοσμένη, προδίδει την ξένη καταγωγή της, την οποία αντιλαμβάνεται σήμερα μεγάλο ποσοστό του ελληνόφωνου πληθυσμού, εξαιτίας βέβαια και του γεγονότος ότι τη συνήθη γλώσσα προέλευσης, την αγγλική, τη γνωρίζει μεγάλος αριθμός ομιλητών. Βεβαίως, το άμεσο δάνειο δεν είναι διαφανές από μορφολογική και σημασιολογική άποψη. Αντίθετα, ένα μεταφραστικό δάνειο δεν δηλώνει την προέλευσή του – το αντίθετο, καλύπτει το φαινόμενο του δανεισμού, καθώς η μετάφραση των συστατικών του του δίνει τη μορφή ελληνικής λέξης. Ο χρήστης του έχει την ψευδαίσθηση ότι χρησιμοποιεί έναν ελληνικό όρο, απλώς και μόνο επειδή αναγνωρίζει τα συστατικά του, καθώς το μεταφραστικό δάνειο διαθέτει το στοιχείο της μορφολογικής και σημασιολογικής διαφάνειας. Είναι προφανές ότι η μορφολογική και σημασιολογική διαφάνεια είναι ένας από τους λόγους που, κατά τη διαμόρφωση της (επιστημονικής κτλ.) ορολογίας, υπάρχει η τάση να επιλέγονται μεταφραστικά δάνεια έναντι των άμεσων.

⁴⁶ Πρβ. Χριστίδης (1999, 21-31).

⁴⁷ Βλ., για παράδειγμα, Βελούδης (2009).

Όσον αφορά τη συχνότητα χρήσης των μελών του κάθε ζεύγους, αυτή φαίνεται να επηρεάζεται από συνδυασμό παραγόντων, από τους οποίους ο ένας είναι η σημασιολογική διαφάνεια και ο άλλος το συνταγματικό μήκος της λέξης. Για παράδειγμα, μεταξύ των *γκολκίπερ* και *τερματοφύλακας*, συχνότερο είναι το δεύτερο, προφανώς λόγω της διαφάνειάς του, ενώ στην περίπτωση των *φαξ* και *τηλεομοιότυπο*, η μεγαλύτερη συχνότητα της πρώτης λέξης πρέπει να ερμηνευθεί με βάση το μικρό συνταγματικό της μήκος, παρά το γεγονός ότι είναι αδιαφανής. Μεταξύ των λέξεων *ίντερνετ* και *διαδίκτυο*, η κατανομή μοιάζει να είναι ισότιμη. Ίσως εδώ η σημασιολογική διαφάνεια της δεύτερης αντισταθμίζεται από το γεγονός ότι η έννοια συνδέεται με το πεδίο της ηλεκτρονικής, στο οποίο είναι συχνός ο άμεσος δανεισμός. Επισημαίνεται, πάντως, ότι και οι δύο λέξεις σχηματίζουν παράγωγα, *ιντερνετικός* και *διαδικτυακός*, το πρώτο ίσως λιγότερο συχνό ακόμη από το δεύτερο.

3 Συμπεράσματα

Δεν χρειάζεται να επιχειρηματολογήσει κανείς για το ότι η μορφή που παίρνει κάθε γλώσσα στη διαδρομή της ιστορίας της είναι, απολύτως φυσιολογικά και αναμενόμενα, συνυφασμένη με την ιστορία των ομιλητών της. Η γλώσσα προσαρμόζεται στις ανάγκες τους, τις οποίες και είναι ταγμένη να υπηρετεί, ακολουθεί τις τύχες τους, συνοδεύει την ύπαρξή τους. Και ειδικά στο λεξιλόγιο αποτυπώνονται όλες οι καταστάσεις που αυτός ο λαός ζει, τα ιστορικά συμβάντα που τον καθορίζουν. Η αλλαγή στο πολιτικό σύστημα θα έχει ως συνέπεια αλλαγές στο λεξιλόγιο, η υιοθέτηση μιας νέας θρησκείας θα επιφέρει μεταβολές στα γλωσσικά μέσα με τα οποία εκφράζεται το θρησκευτικό συναίσθημα, καινούργιες ανακαλύψεις στους τομείς της επιστήμης ή της τεχνολογίας θα σημάνουν αμέσως νέες έννοιες – και νέες λέξεις. Και η κατάκτηση από έναν λαό, η εισβολή ενός καινούργιου φύλου, οι ειρηνικές επαφές με μια γειτονική φυλή θα δώσουν στον συγκεκριμένο λαό τη δυνατότητα να ανταλλάξει με τους υπόλοιπους πράγματα, σκέψεις – και λέξεις. Θα μάθει ένα καινούργιο φαγητό, θα αντιγράψει μια συνήθεια, ένα ρούχο, θα γνωρίσει ένα καινούργιο σκεύος, ένα μηχανήμα, μια πρωτοπόρα εφεύρεση.

Απέναντι σε αυτά τα αδιαμφισβήτητα ιστορικά δεδομένα διατυπώνονται στάσεις, οι οποίες συνδέονται με τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τον εαυτό μας και τους άλλους λαούς. Η παλαιότερη βούληση της καθαρεύουσας να επιθυμεί να διώξει από τη γλώσσα οτιδήποτε είχε συσσωρεύσει σε αυτήν η γλωσσική αλλαγή, με την πρόφαση μάλιστα ότι αποφεύγει τα μη ελληνικά στοιχεία, ήταν μια στάση που διέγραφε από την ιστορία μας τα περισσότερά της χρόνια, που αρνούσαν ότι από την αρχαία εποχή μέχρι σήμερα μεσολάβησαν γενιές και γενιές Ελλήνων, οι οποίοι άλλαξαν από μόνοι τους και στην επαφή τους με ξένους λαούς. Με έναν αφύσικο τρόπο, θεωρήθηκε ότι είμαστε μια προέκταση των αρχαίων μας προγόνων

χωρίς τη μεσολάβηση κανενός, λες και μπορεί ένας λαός να πηδήξει από την εποχή του Περικλή στο 1821. Το να αρνείται ένας λαός την πραγματική ιστορία του, το να επιθυμεί να διαγράψει αυτά που θεωρεί ενοχλητικά – ας τα πούμε έτσι – κομμάτια της, είναι σαν να αρνείται κομμάτια της ύπαρξής του. Και να εθελουφλεί κοιτάζοντας στον καθρέφτη τον εαυτό του. Από την άλλη, το να υποστηρίζουμε ότι η γλώσσα μας μόνο επηρέασε και δεν επηρεάστηκε, δεν είναι απλώς ένα μεγάλο ψέμα· δείχνει μια ασυγχώρητη αλαζονεία. Και την αλαζονεία ένας λαός – όπως και ένας άνθρωπος – την πληρώνει. Μόνο αν δεχτούμε ότι η ιστορία μας είχε και τις δευτερεύουσες στιγμές της, εκτός από τις πρωταγωνιστικές και τις πρωτοπόρες, θα αποκτήσουμε πλήρη συναίσθηση της πραγματικής μας αξίας και θα είμαστε σε θέση να αντιμετωπίσουμε την όποια νέα – και δύσκολη – πραγματικότητα. Μόνο αν δεχτούμε το αυτονόητο, πως είμαστε ισότιμοι με τους άλλους, και απορρίψουμε λογικές, όπως αυτή του Χατζιδάκι, για την ιδιαιτερότητα και την ανωτερότητά μας, μόνο αν παραδεχτούμε πως είχαμε και έχουμε και εμείς την ανάγκη των άλλων, όπως και οι άλλοι έχουν τη δική μας, θα αποκτήσουμε την επιθυμητή αυτογνωσία – και χωρίς αυτογνωσία ένας λαός κινδυνεύει, όπως και ο άνθρωπος. Και με τα λόγια του Τριανταφυλλίδη, «ζητούντες να εξαφανίσωμεν με κάθε τρόπον από την γλώσσαν τας ολίγας αλλά δυσσ αποβλήτους ξένας λέξεις που παρέλαβεν εις την πάροδον των αιώνων, κάμνομεν σαν να εντρεπώμεθα διά την καταγωγήν μας.»⁴⁸ «[...] αν είναι τόσο μεγάλη η επιθυμία μας να μη ενθυμούμεθα την ιστορίαν, ας την σβήσωμεν από την μνήμη μας, ας την εξαλείψωμεν από το μόνον μέρος που διαιωνίζει όσα έγιναν, από την Ιστορίαν, από την Γνώσιν. Το καλύτερον από όλα είναι να πάρωμεν την Ιστορίαν του Ελληνικού Έθνους του Κ. Παπαρρηγοπούλου, να κρατήσωμεν διά την βιβλιοθήκην μας τους δύο πρώτους τόμους, οι οποίοι μας θυμίζουν ημέρας δόξης και μας ομιλούν διά περασμένα μεγαλεία· όσο διά τους άλλους τρεις [...] δεν μένει παρά να πάρωμεν ένα ψαλίδι, να τους κόψωμεν σε κομματάκια και να τους ρίξωμεν εις την φωτιάν.»⁴⁹

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ά. 2009. «Ιδεολογήματα και δανεισμός», στο Γ. Χάρης, *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκης, Αθήνα, σσ. 63-71.
- [2] Βελούδης, Γ. 2009. «Άνισες εξισώσεις: η γλώσσα των νέων», στο Γ. Χάρης, *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκης, Αθήνα, σσ. 73-82.
- [3] Κακριδή-Φερράρι, Μ. 2006. «Μύθοι για τη γλώσσα στην ελληνική εκδοχή τους. Ιδιαιτερότητες, αντοχές, επανερμηνείες», στο *Μύθοι και ιδεολογήματα στη σύγχρονη*

⁴⁸ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 66].

⁴⁹ Βλ. Τριανταφυλλίδη [1963, 67].

Ελλάδα, Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα, σσ. 199-223.

- [4] Μπαμπινιώτης, Γ. (επιμ.) 2011. *Το γλωσσικό ζήτημα*. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα.
- [5] Papanastassiou, G. 2010. «Katharevousa: its Nature and Contribution to Modern Greek», στο Ch. Caragounis, *Greek. A Language in Evolution. Essays in Honour of Antonios N. Jannaris*, Georg Olms Verlag, Jildesheim, Zürich, New York, σσ. 227-248.
- [6] Τριανταφυλλίδης, Μ. 1963. *Ξενηλασία ή ισοτέλεια; Μελέτη περί των ξένων λέξεων της νέας ελληνικής*. 1ος τόμος των *Απάντων*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, σσ. 7-297.
- [7] Φραγκουδάκη, Ά. 1987. *Γλώσσα και ιδεολογία*. Οδυσσέας, Αθήνα.
- [8] Χατζιδάκις, Γ. 1905. *Το πρόβλημα της νεωτέρας γραφομένης ελληνικής υπό Κ. Krumbacher και Απάντησις εις αυτόν υπό Γ. Ν. Χατζιδάκι*. Σακελλαρίου, Αθήνα.
- [9] Χριστίδης, Α.-Φ. 1999. *Γλώσσα, πολιτική, πολιτισμός*. Πόλις, Αθήνα.

Γιώργος Παπαναστασίου

Επίκουρος Καθηγητής Ιστορικής Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ. και
Διευθυντής του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών
Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών,
Α.Π.Θ., 541 24, Θεσσαλονίκη